

Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016

Elektronska objava tretje izdaje

Uvodna pojasnila

Tretja izdaja *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* prinaša sodoben jezikovni opis večplastne in kompleksne jezikovne realnosti slovenskega jezika. Za lažje razumevanje slovarskih sestavkov so v nadaljevanju predstavljena osnovna pojasnila. Slovarska zasnova je natančneje prikazana v [Konceptu novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika](#), ki so ga leta 2015 potrdili in sprejeli Znanstveni svet Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Znanstveni svet ZRC SAZU, Razred za filološke in literarne vede SAZU in Predsedstvo SAZU.

Prikaz slovarskih sestavkov na portalu Fran

Slovarski sestavki so na portalu Fran prikazani na dva načina. Na seznamu zadetkov iskanja so navedene slovarske iztočnice z oznako besedne vrste in osnovnimi podatki o njeni izrazni podobi. Izhodiščni prikaz prinaša še pomene in podpomene iztočnice, sinonime iztočnice, seznama stalnih besednih zvez in frazeoloških enot z iztočnico kot sestavino ter etimološko osvetlitev iztočnice.

Klik na iztočnico ali okvirček *Celotno geslo* omogoča dostop do celotnega slovarskega sestavka. Nekatere sestavne dele slovarskega sestavka je v tem prikazu mogoče skrčiti.

Izrazni del slovarskega sestavka

Slovarski sestavek uvaja jakostno onaglašena iztočnica v osnovni obliki, ki ji sledita zapis prve stranske oblike in besednovrstna opredelitev. Izgovor iztočnice je naveden v oglatem oklepaju v poenostavljeni slovarski transkripciji, imenovani Riglerjeva transkripcija. To je tradicionalna slovenska slovarska transkripcija, ki je uporabljena že v prejšnjih izdajah *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* in v *Slovenskem pravopisu 2001*.

S klikom na ikono *zvočnik* uporabnik dostopa do zvočnih posnetkov izgovora osnovne in prve stranske oblike iztočnice, ki jih bere javni govorec z dolenjsko tonemsko osnovo. V primerih, kjer se besedišče obeh jezikov prekriva, posebna ikona omogoča tudi dostop do videoposnetkov iz *Slovarja slovenskega znakovnega jezika*. Pri iztočnici **kruhovec** je poskusno dodano branje slovarskega sestavka s sintetizatorjem govora eBralec.

Razdelek **Izgovor in oblike** prikazuje izgovor iztočnice v Riglerjevi transkripciji in v mednarodni fonetični abecedi IPA. Zapis izgovora je onaglašen tako jakostno kot tonemsko. Izpisan je izgovor osnovne oblike. Izgovor prve stranske oblike je naveden, kadar v izglasju osnovne prihaja do premene po zvonečnosti (npr. **baobáb** jakostno [baobáp baobába] / tonemsko [baobâp baobâba]) ali položajnih sprememb fonema *v* ali *l* (npr. **bahàv** jakostno [bahâv baháva bahávo] / tonemsko [bahâv baháva bahávo]).

Pregibnostno-naglasni vzorci so prikazani pri vseh pregibnih besednih vrstah in so onaglašeni tako jakostno kot tonemsko. Navedene so vse sistemsko mogoče oblike. Nepredvidljive in zato zahtevnejše oblike (npr. práčlôvek – práljudjé) so v pregibnostno-naglasnih vzorcih dodatno izpostavljene. Pri nepregibnih besednih vrstah je v razdelku Izgovor in oblike praviloma naveden le izgovor v obeh transkripcijah. Pri prislovih so prikazane tudi stopnjevanje oblike.

Jakostni naglas je na dolgih samoglasnikih *i*, *a* in *u*, dolgih ozkih *e* in *o* ter na *r* označen z ostrivcem (´), na dolgih širokih *e* in *o* s strešico (ˆ) in na kratkih samoglasnikih *i*, *e*, *a*, *o*, *u* in polglasniku s krativcem (˘).

Pri **tonemskem naglaševanju** se nizki ton (naslednji nenaglašeni zlog je praviloma visok) na dolgih samoglasnikih in na *r* označuje z akutom (´), visoki ton (naslednji nenaglašeni zlog je praviloma nizek) pa s cirkumfleksom (˘). Na kratkih samoglasnikih in polglasniku je nizki ton označen z gravisom (˘), visoki ton pa z dvojnimi gravisom (˝). Ozka *e* in *o* sta označena s piko pod črko (*e*, *o*), široka nista posebej zaznamovana.

Pomenski del slovarskega sestavka

Iztočnicam in večbesednim leksikalnim enotam (pomensko neprozornim stalnim besednim zvezam in frazeološkim enotam) je pripisan vsaj en **pomen**. Na prvem mestu je po navadi najsplošnejši pomen, ki načeloma ni označen s kvalifikatorjem ali kvalifikatorskim pojasnilom in iz katerega je praviloma mogoče izpeljati vse ostale. Manjši pomenski premiki so uvrščeni v **podpomene**, večji pomenski premiki pa so obravnavani kot samostojni pomeni. Pomeni in podpomene so označeni s številkami.

Razlagalni del vedno vključuje razlago, ki jo lahko uvajajo **slovarske oznake in pojasnila**, pri iztočnicah, ki poimenujejo živa bitja, pa razlago praviloma dopolnjuje **taksonomsko ime** (npr. **buča** primerjaj lat. *Cucurbita pepo*). Pri navajanju taksonomskih imen gre zgolj za informativni, orientacijski podatek, ki ga je treba za rabo v strokovnih in znanstvenih besedilih preveriti v ustrezni strokovni literaturi. Zaradi razlik v rabi poimenovanj za živa bitja v splošnem in strokovnem jeziku ter načina obravnave tovrstnega besedja v splošnem slovarju so namreč nekatere poenostavitve pri navajanju taksonomskih imen neizogibne (prim. **kruhovec** – **opičji kruhovec**). Taksonomska imena so tudi ob morebitni drugačni rabi v strokovnih besedilih vedno izpisana ležeče.

Pri posameznih pomenih in podpomenih so navedeni **sinonimi** dveh tipov. Kot sinonimi so med seboj povezane besede in stalne besedne zveze s povsem enako razlago (npr. **bahav** – **bahaški** – **bahat**, **špagetna buča** – **buča špagetarica**), poleg tega so ob bolj zaznamovanih besedah prikazani njihovi nevtralni sinonimi (npr. **britof** – **pokopališče**, **lojtra** – **lestev**).

Ponazarjalno gradivo vključuje **skladenjske vzorce**, **kolokacije** in **stavčne zglede**. V slovarskih sestavkih služi za ponazoritev razlage posameznega pomena ali podpomena in predstavlja rabo iztočnice v tipičnem besedilnem okolju.

Skladenjski vzorci, ki so v slovarskem sestavku označeni z znakom ►, ponazarjajo tipično skladenjsko okolje iztočnice. Navedeni so pri pomenih in podpomenih iztočnice, pri katerih se prikazane skladenjske strukture v gradivu pojavljajo dovolj pogosto in statistično značilno. Skladenjski vzorci so predstavljeni z zapisom besednih vrst v ustreznih oblikah, pri čemer je tisti del vzorca, ki ponazarja iztočnico, poudarjen, npr. *samostalniška beseda* + **samostalniška beseda v roditelju** za strukture tipa *ostanki pračloveka* ali *glagol* + **glagol v nedoločniku** za strukture tipa *naučiti se presti*. Vezniki in predlogi, redkeje tudi druge besedne vrste, so v vzorcih navedeni eksplicitno, npr. *glagol* + *z/s* + *samostalnik v orodniku* za strukture tipa *bahati se z uspehom*. Formulacije tipa *samostalniška beseda*, *pridevniška beseda* opisujejo tako enobesedne kot besednozvezne uresničitve.

V slovarju prikazane **kolokacije** so tipične sopojavitve iztočnice in vsaj še ene besede. V slovarskem sestavku so označene z znakom ●. Slovar navaja tiste kolokacije, ki so v gradivu prepoznane kot dovolj pogoste in statistično značilne. Kolokacije so navedene pri ustreznih skladenjskih vzorcih, glede na pomensko sorodnost pa so uvrščene v pomenske nize.

Stavčni zglede so kot avtentični primeri jezikovne rabe vzeti iz besedilnih korpusov. Ker so iztrgani iz siceršnjega besedilnega konteksta, so v nekaterih primerih za slovarsko rabo ustrezno prilagojeni, pri čemer se teži k čim manjši modifikaciji izvornega gradiva. Stavčni zglede so prikazani pri ustreznih skladenjskih vzorcih, nastopajo pa tudi samostojno. V tem primeru so glede na druge stavčne zglede umaknjeni v levo. Vsak skladenjski vzorec, pomen ali podpomen je ponazorjen z najmanj enim stavčnim zgledom.

Večbesedne leksikalne enote

V slovarju so stalne besedne zveze in frazeološke enote v pomenskem delu obravnavane praviloma na enak način kot enobesedne iztočnice. Imajo svojo slovarsko razlago in ponazarjalno gradivo, lahko pa tudi stilno-zvrstne podatke in pojasnila v zvezi z normativnostjo.

V razdelku **Stalne besedne zveze** so predstavljene stalne besedne zveze, ki so pomensko neprozorne in nefrazeološke (npr. **špagetna buča**, **presesalna buča**).

Razdelek **Frazeologija** prinaša slovarski prikaz frazeoloških in paremioloških enot, ki imajo v svoji zgradbi katero od iztočničnih besed, ter njihove variante. Prikazane so v osnovni obliki, ki je v gradivskih virih praviloma tudi najpogostejša. Variantne oblike so razporejene po frekvenčnem merilu od najpogostejše navzdol.

Variantne frazeološke enote so prikazane tudi v strnjem shematskem zapisu (npr. *mešati/pomešati/primerjati ipd. jabolka in hruške | mešati/pomešati/primerjati ipd. hruške in jabolka*). V tem zapisu poševnica (/) prikazuje sestavinske variante (največ tri), pokončnica (!) označuje skladijske in druge variante, pri katerih bi bil zapis s poševnico lahko manj razumljiv, v navadnih oklepajih () pa so prikazane neobvezne sestavine frazeoloških enot. Podatek o lastnostih levega udeleženca (v smislu +/- človeško) je razviden iz stavčnih zgledov. Pragmatični frazemi in paremiološke enote so v osnovni obliki in variantah zapisani z veliko začetnico in končnim ločilom, ki označuje njihov značilni skladijski naklon. Stavčni zgledi prikazujejo tipično besedilno realizacijo frazeoloških in paremioloških enot ter njihovih variant.

Frazeološke in paremiološke enote imajo v jeziku ekspresivno stilno vrednost, kar prikazuje že njihova umestitev v frazeološki razdelek. Osnovna oblika in njihove variante so lahko označene s socialnozvrstnimi ali ekspresivnimi kvalifikatorji, ki natančneje določajo njihovo stilno-zvrstno vrednost (npr. *slabšalno*). Pri glagolskih frazemih je s slovničnim pojasnilom *v dovršni obliki glagola* oziroma *v nedovršni obliki glagola* opozorjeno na vidske variante frazema.

Slovarske oznake in pojasnila

Slovarske oznake in pojasnila na ravni slovarske iztočnice, pomenov ali podpomenov enot in večbesednih leksikalnih enot prinašajo slovnične, zvrstne, slogovne in pragmatične opredelitve slovarskih enot v razmerju do knjižnojezikovne norme.

Slovnične oznake in slovnična pojasnila opredeljujejo besedno vrsto, slovnične lastnosti ter nekatere druge slovnične posebnosti in omejitve obravnavanih iztočnic, kot jih izkazuje jezikovno gradivo.

Kvalifikatorji in kvalifikatorska pojasnila natančneje opredeljujejo zvrstno pripadnost in slogovno učinkovanje iztočnic v okviru socialne zvrstnosti (npr. *neknjižno pogovorno*, *narečno*, *vulgarno*), funkcijske členjenosti (npr. terminološki kvalifikatorji, ki opredeljujejo področja, s katerih prihaja delno determinologizirana leksika, in kvalifikatorska pojasnila s podrobnejšim opisom funkcijskih zvrsti, besedilnih tipov in značilnih konverzacijskih obrazcev), časovne zaznamovanosti in slogovne raznolikosti njihove rabe (npr. ekspresivni kvalifikatorji, ki odražajo vrednotenjski odnos do poimenovanega – *ekspresivno*, *ironično*, *slabšalno* itd.). Razmerja med dvojnicami označujejo posebni normativni kvalifikatorji (*in*, *glej*, *tudi*).

Normativnost

Normativni podatki so v slovarju prikazani s hierarhijo navajanja in vrednotenja dvojnic, s kvalifikatorji in kvalifikatorskimi pojasnili in s pojasnili v okviru razdelka Normativnost.

Dvojnice so lahko pisne (**WC – vece**; **monsun – monsum**), izgovorne (**opičjak – ópičjak**), oblikoslovne (**obrastem – obrasem**) in druge. Uvaja jih normativni kvalifikator v zaglavju. Lahko so prednostne (kvalifikator *glej*), neprednostne (kvalifikator *tudi*) ali

enakovredne (kvalifikator *in*). Pisne dvojnice so celostno obravnavane v samostojnih slovarskih sestavkih. Na obstoj dvojničnega razmerja je uporabnik opozorjen tudi pri stalnih besednih zvezah (**buča hokaido – hokaido buča**).

Razdelek **Normativnost** opozarja zlasti na razlike med določili in priporočili, ki jih daje aktualni kodifikacijski priročnik (*Slovenski pravopis 2001*), in rešitvami, ki jih glede na prepoznano aktualno knjižnojezikovno normo prinaša tretja izdaja *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*.

Besedotvorje

V razdelku **Besedotvorje** so prikazani nekateri tipi iz iztočnice tvorjenih, glede na iztočnico prvostopenjskih tvorjenk. Prikazani so podatki o tipu in slovarski obliki tvorjenke. Navedene so le tiste tvorjenke, ki se v analiziranem gradivu pojavljajo dovolj pogosto.

Etimologija

Etimološki razdelek prinaša etimološke osvetlitve, tj. strnjene informacije o izvoru besed. Zasnovane so po načelu kontinuitete navedbe jezika in pomena. To pomeni, da ležeče prikazano besedno gradivo, ki ni pomensko razloženo, pomeni isto kot prva ležeče prikazana beseda ali besedna zveza na njegovi levi, in da besedno gradivo, ki ni opredeljeno glede na jezik, pripada istemu jeziku kot besedno gradivo pred njim. Če prva ležeče prikazana beseda etimološke osvetlitve ni pomensko razložena, je njen pomen enak ali vsaj zelo podoben pomenu slovarske iztočnice. Če jezik ni posebej opredeljen, je slovenski.

Kotnik v levo (<) pomeni, da je to, kar stoji na njegovi levi strani, nastalo v rednem jezikovnem razvoju iz tistega, kar stoji na njegovi desni, enojna narekovaja na začetku in koncu besede (‘ ’) sta navednici za pomen, zvezdica (*) stoji pred neizpričano, rekonstruirano besedo, njenim delom ali pomenom. Enačaj (=) pomeni, da ima to, kar stoji na njegovi levi, isti izvor kot to, kar stoji na njegovi desni, vezaj (-) je znak za morfemsko mejo, znak plus (+) uvaja v zlaganje ali sestavo.

Etimološke osvetlitve v slovarju so sklicevalne (sklic na besedo, ki je obravnavana na drugem mestu v slovarju) in polne. Sklicevalne etimološke osvetlitve so sestavljene iz navedbe motivirajočega leksema, tj. besede ali njenega dela, iz katerega je tvorjena dana beseda. Če je potrebno, je sklicu dodano pojasnilo. Iz starejših jezikovnih plasti podedovane besede imajo polne etimološke osvetlitve, ki segajo do izvora, vendar najdlje do indoevropskega prajezika. V primerih, pri katerih etimološka osvetlitev brez dodatnih podatkov za razumevanje nastanka besede ne bi zadoščala, so besedilu dodana enciklopedična pojasnila.